

ФОРМУВАННЯ ОБСЛУГОВУЮЧИХ КЛАСТЕРІВ ЯК ШЛЯХ ДО ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ЗАДОВОЛЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОТРЕБ ТА НАРОШУВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

АНОТАЦІЯ. У статті досліджено територіальну організацію обслуговуючих кластерів із задоволення соціальних потреб та створення загальних умов суспільного відтворення в Україні, визначено засади і підходи до використання їх потенціалу в підвищенні конкурентоспроможності її регіонів.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: соціальні потреби, обслуговуючий кластер, спеціалізація економіки, регіон.

АННОТАЦИЯ. В статье исследована территориальная организация обслуживающих кластеров по удовлетворению социальных потребностей и созданию общих условий общественного воспроизводства в Украине, определены основы и подходы к использованию их потенциала в повышении конкурентоспособности ее регионов.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: социальные потребности, обслуживающий кластер, специализация экономики, регион.

ANNOTATION. The article explored the territorial organization of serving clusters to meet the social needs and general conditions of social reproduction in Ukraine; framework and approaches to the use of their potential to enhance the regions competitiveness are defined.

KEY WORDS: social needs, serving cluster, the specialization of the economy, the region.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими завданнями. Перманентним провідним чинником та індикатором суспільно-економічного розвитку є соціальні потреби в їх індивідуальному, колективному, територіальному та загально суспільному вимірах, що відображають рівні організації суспільства та розселення. Соціальні потреби окремого індивіда і населення країни в сучасному світі — це дуальна похідна їх біологічних та суспільно генерованих складових, а також зазначених умов і факторів становлення й розвитку людських популяцій та соціумів державних і наддержавних адміністративних утворень, що ґрунтуються на вихідних (пер-

винних) біологічних потребах людської істоти, які з формуванням і змінами міжособистісних, сімейних, колективних та власне суспільних стосунків і відносин індивідів, соціальних груп і верств еволюціонують у спектр похідних (квазі)потреб, визначених індивідуалістично вмотивованою та суспільно зумовленою складовими поведінки суб'єктів соціуму.

У вимірі цивілізаційного розвитку процес формування змісту та якості задоволення соціальних потреб (насамперед щодо організації колективного життя, його забезпечення, самоствердження, пізнання, самодіяльності, самореалізації) визнають вищими цілями життєдіяльності спільноти, що формують основні її цінності (тобто абстрактні ідеї, які втілюють суспільні ідеали і є завдяки цьому еталоном належного) [7, с. 379—380; 4, с. 21], а відтак — критерієм ефективності господарювання.

У висвітленому контексті розвиток суспільства, його функціональної і територіальної організації (в тому числі щодо сукупності систем життєзабезпечення, серед яких соціальна та виробнича інфраструктури) можна розглядати як історію формування кола потреб людини, факторів, умов і механізмів їх задоволення в поєднанні з динамікою позицій соціальних суб'єктів щодо необхідного для споживання обсягу життєвих благ. Результативність процесу реалізації сукупності потреб суспільства нині базується на: створенні можливостей для досягнення індивідом вершини піраміди потреб, властивих соціуму; глобалізації процесів розвитку, змістового наповнення та ієрархізації потреб водночас із їх індивідуалізацією (насамперед вищих потреб) на особистісному рівні; орієнтації на індустриальні технології задоволення потреб водночас з переходом від масового до індивідуалізованого споживання відповідних товарів і послуг, організованого завдяки маркетингу їх ринків, розвитку інтерактивних форм задоволення нематеріальних потреб; соціально свідомій оптимізації та редукції матеріально-побутових потреб в інтересах зниження ресурсоємності та енерговитратності економіки, пом'якшення негативного антропогенного впливу на довкілля.

Втілення цих тенденцій значною мірою пов'язано з кластеризацією видів і секторів економічної діяльності, включно до рівня окремих ланок регіональних господарських комплексів із задоволення матеріально-побутових й соціально-культурних потреб населення та створення відповідних загальних умов суспільного відтворення, яка в свою чергу впливає на спеціалізацію та підвищує конкурентоспроможність регіонів на засадах: отримання

економії за рахунок ефектів концентрації, комбінування та кооперації; використання й подальшого розвитку спільного техніко-технологічного та (в деяких випадках) управлінського забезпечення; концентрації діяльності навколо центру – певної ланки, підприємства (закладу), що генерує інновації галузевого та загальноекономічного призначення.

Аналіз фахових розробок [1—3; 5; 6; 8] дозволяє визначати обслуговуючий кластер як територіально локалізоване достатньо інтегроване угруповання підприємств, установ, організацій та закладів однієї або кількох галузей з надання матеріально-побутових і соціально-культурних, а також виробничих послуг загальноекономічного характеру, не пов'язаних або слабо пов'язаних за виробничо-технологічними процесами, але об'єднаних у технологічний ланцюг щодо виконання функції із задоволення якомога повнішого спектру відповідних потреб певних категорій споживачів (створення умов для постачання та споживання послуг, товарів, матеріальних і нематеріальних ресурсів) у процесі окремих форм їх життєдіяльності (виробничої, трудової, споживчої, рекреаційної, культурно- та професійно-освітньої, інноваційної, лікувально-оздоровчої тощо).

Звідси основою виділення кластерів зазначених видів економічної діяльності слід вважати: здатність спільно виконувати певну функцію з вищою ефективністю (порівняно з відокремленими суб'єктами господарювання), що позначається на вартісних показниках споживання їх послуг та іншої продукції, а загалом – на продуктивності, здатності до подальшого розвитку, просторовій та економічній доступності відповідної територіально локалізованої підсистеми суспільного відтворення; можливість застосування певних спільних механізмів та інструментів регулювання процесів господарювання всієї підсистеми.

У світлі сказаного **метою статті** є дослідження рівня сформованості, особливостей територіальної організації та перспектив розвитку обслуговуючих кластерів з надання матеріально-побутових і соціально-культурних, а також виробничих послуг загальноекономічного характеру в регіонах України як умови диверсифікації їх спеціалізації в територіальному і міждержавному поділі праці, а відтак — підвищення рівня конкурентоспроможності.

Виклад основного матеріалу. Методичну основу кластеризації сфери послуг на регіональному рівні може скласти: 1) визначення питомої ваги різних категорій споживачів (насе-

лення, підприємств та установ) у загальному обсязі реалізації послуг, вироблених окремими ланками економічної діяльності; 2) формування для кожної із зазначених категорій споживачів переліків видів економічної діяльності, де на частку кожної з них: а) у кожному з років досліджуваного періоду припадало понад 50 %, а також від 40 до 50 % сукупного обсягу споживання відповідних послуг; б) у більшості з років досліджуваного періоду припадало 40 % і більше, а в решті випадків – 30 % і більше сукупного обсягу споживання відповідних послуг; в) групування видів економічної діяльності, відібраних для кожної з категорій споживачів, за функціональним призначенням щодо обслуговування індивідуального й колективного споживання та створення загальних умов виробничої діяльності (її супроводу в сферах техніко-технологічній, маркетинговій і комерційній, правовій, фінансовій, корпоративного менеджменту); г) нормування регіональних вартісних показників споживання послуг окремими категоріями споживачів за відібраними для них сферами економічної діяльності; д) агрегація регіональних індексів рівня споживання окремих послуг впродовж кожного з років обраного періоду в інтегровані індекси їх споживання в усьому періоді згідно з функціональним групуванням відповідних видів економічної діяльності для задоволення потреб населення і суспільства загалом.

Масштаби і структура реалізації різним категоріям споживачів — населенню, підприємствам й установам та ін. — платних послуг матеріально-побутового і соціально-культурного призначення в 2007—2009 рр. засвідчують функціонування в регіонах України низки взаємопроникаючих обслуговуючих кластерів, які перебувають на різних стадіях формування. Серед них, зокрема:

— кластер організації дозвілля, рекреаційно-оздоровчого і туристичного обслуговування населення (представлений послугами готелів та інших місць для тимчасового проживання, авіаційного транспорту, діяльністю з організації подорожувань, пошти та зв'язку, прокату побутових виробів і предметів особистого вжитку, діяльністю у сфері охорони здоров'я людини, культури та спорту, відпочинку і розваг, фотографії, наданням індивідуальних послуг) — високоінтегрований у м. Києві та м. Севастополі (інтегрований індекс споживання цих послуг у розрахунку на 1 особу в 2007—2009 рр. тут складав 4,180 та 1,820 при середньоукраїнському, що дорівнював 1,000); перебуваючий у стадії подальшого формування в АР Крим (0,685); контурно намічений

з перспективою активного розвитку на території Донецької, Херсонської, Одеської, Миколаївської та Івано-Франківської областей (0,551—0,505);

— *кластер лікувально-профілактичного й реабілітаційно-оздоровчого обслуговування* населення (представлений низкою послуг з охорони здоров'я людини) — високоінтегрований в АР Крим, м. Києві та Львівській області (4,564—2,157); цілком сформований на Вінниччині, в м. Севастополі та Одеській області (1,187—1,116); наближений до завершальної стадії формування, в межах якого з урахуванням наявного рівня споживчого попиту можна виділити 2 підгрупи регіонів – відповідно Закарпаття та Миколаївську і Запорізьку області (1,052 та 0,866—858); перебуваючий у стадії подальшого формування на території Полтавської і Херсонської областей (0,776—0,689); контурно намічений з перспективою активного розвитку у Волинській, Донецькій і Дніпропетровській областях (0,567—0,508);

— *кластер побутового обслуговування* населення (представлений послугами з прокату побутових виробів і предметів особистого вжитку, діяльністю у сферах пошти та зв'язку, фотографії, надання індивідуальних послуг, ветеринарії) — високоінтегрований у м. Севастополі та м. Києві (3,448 та 3,320); цілком сформований на Київщині (1,470); наближений до завершальної стадії формування на території Донецької, Полтавської, Чернігівської і Запорізької областей (0,846—0,812); перебуваючий у стадії подальшого формування в Херсонській і Чернівецькій областях (0,612—0,594); контурно намічений з перспективою активного розвитку на території АР Крим, Миколаївщини та Івано-Франківщини (0,524—0,497);

— *кластер обслуговування платоспроможного попиту* населення на послуги освіти (початкової загальної, середньої, вищої, а також на послуги інших видів діяльності у цій сфері) — високоінтегрований у м. Києві та Одеській області (3,189 та 1,486); цілком сформований в АР Крим та Львівській області (1,238—1,134); наближений до завершальної стадії формування на території м. Севастополя, Дніпропетровської, Харківської і Запорізької областей (1,006—0,941); перебуваючий у стадії подальшого формування в межах 2 підгруп регіонів, виділених за рівнем споживчого попиту, — на Київщині та Донеччині (0,766—0,732), а також у Полтавській, Чернівецькій, Івано-Франківській, Вінницькій, Рівненській областях (0,698—0,656); контурно намічений з перспективою активного розвитку на Миколаївщині та Чернігівщині (0,590—0,566);

— *кластер науково-інформаційного обслуговування виробничої діяльності* (представлений послугами в сфері інформатизації, організації досліджень і розробок, досліджень кон'юнктури ринку та суспільної думки, консультування з питань комерційної діяльності та управління, організації технічних випробувань та досліджень, діяльності в сферах інжинірингу, геології та геодезії, реклами, надання секретарських послуг і послуг з перекладу) — високоінтегрований у м. Києві (6,013); наближений до завершальної стадії формування на території Харківської області (0,897); перебуваючий у стадії подальшого формування в Дніпропетровській, Одеській і Львівській областях (0,544 — 0,514); контурно намічений з перспективою активного розвитку, в межах якого з урахуванням наявного рівня споживчого попиту можна виділити 2 підгрупи регіонів — відповідно Запорізьку та Донецьку області (0,476 та 0,388);

— *кластер науково-інформаційного, рекрутингового і кадрового супроводу виробничої діяльності* (представлений послугами в сфері інформатизації, організації досліджень і розробок, діяльності в сферах права, бухгалтерського обліку та аудиту, досліджень кон'юнктури ринку і суспільної думки, консультування з питань комерційної діяльності та управління, управління підприємствами, організації технічних випробувань і досліджень, діяльності в сферах інжинірингу, геології та геодезії, реклами, підбору та забезпечення персоналом, проведення розслідувань та забезпечення безпеки, надання секретарських послуг і послуг з перекладу) — високоінтегрований у м. Києві (6,095); перебуваючий у стадії подальшого формування в межах 2 підгруп регіонів, виділених за наявним рівнем споживчого попиту, — на територіях Харківщини (0,696), а також Одещини й Донеччини (0,560 — 0,509); контурно намічений з перспективою активного розвитку, в межах якого з урахуванням споживчого попиту можна виділити 2 підгрупи регіонів — відповідно Дніпропетровщину (0,466), Львівську і Запорізьку області (0,392 — 0,320);

— *кластер інституційно-правового та фінансового обслуговування виробничої діяльності* (представлений послугами щодо проведення операцій з нерухомим майном, діяльністю у сферах права, бухгалтерського обліку та аудиту, консультування з питань комерційної діяльності та управління, управління підприємствами, проведення розслідувань та забезпечення безпеки) — високоінтегрований у м. Києві (7,884); перебуваючий у стадії подальшого формування, в межах якого з урахуванням наявного рівня споживчого попиту можна виділити 2 підгрупи регіонів —

відповідно Донеччину (0,799) та Одещину (0,507); контурно намічений з перспективою активного розвитку, в якому за споживчим попитом виокремлюються 2 підгрупи регіонів — Дніпропетровська, Харківська, Київська області (0,464 — 0,395), а також Львівщина (0,338);

— *кластер матеріально-технічного і побутового обслуговування виробничої діяльності* (представлений послугами з технічного обслуговування та ремонту автомобілів і мотоциклів, ремонту побутових виробів та предметів особистого вжитку, оренди машин та устаткування, ветеринарії, діяльністю у сфері інформатизації, наданням послуг телефонних центрів, інших комерційних послуг у сфері обслуговування господарювання і, зокрема, підприємництва, діяльністю з прибирання виробничих і житлових приміщень, устаткування і транспортних засобів, пакування, послугами санітарними, з прибирання сміття та знищення відходів) — високоінтегрований у м. Києві (5,786); наближений до завершальної стадії формування на території Київської області (0,803); перебуваючий у стадії подальшого формування в межах 2 підгруп регіонів, виділених за наявним рівнем споживчого попиту, — на Харківщині (0,617), а також у Львівській, Дніпропетровській, Полтавській областях й АР Крим (0,577 — 0,529); контурно намічений з перспективою активного розвитку в Одеській області (0,406);

— *кластер транспортно-комунікаційного обслуговування виробничої діяльності* (представлений діяльністю транспорту залізничного, іншого наземного, водного, трубопровідного, додатковими транспортними послугами і допоміжними операціями, діяльністю з організації перевезення вантажів, пошти і зв'язку, телефонних центрів, у сфері інформатизації, послугами з організації подорожувальників) — високоінтегрований у м. Києві (4,979) та Одеській області (1,511); перебуваючий у стадії подальшого формування в м. Севастополі (0,607); контурно намічений з перспективою активного розвитку на території Київщини, АР Крим, Дніпропетровської і Львівської областей (0,449 — 0,406);

— *кластер обслуговування ділового туризму та корпоративної рекреаційно-оздоровчої діяльності* (представлений послугами інших, окрім готелів, місць для тимчасового проживання, діяльністю з організації подорожувальників, охорони здоров'я людини, а також у сфері культури та спорту, відпочинку і розваг) — високоінтегрований в АР Крим та м. Києві (4,300 та 2,838); перебуваючий у стадії подальшого формування в межах 2 підгруп регіо-

нів, виділених за наявним рівнем споживчого попиту, — на територіях м. Севастополя (0,653), а також Одещини (0,590); контурно намічений з перспективою активного розвитку, в якому за споживчим попитом виокремлюються 2 підгрупи регіонів — відповідно Львівська і Запорізька області (0,483 — 0,459) та Херсонщина (0,396).

Висновки та перспективні напрями досліджень. Важливим критерієм забезпечення суспільно-політичної стабільності і сталості регіонального розвитку, поряд з унормуванням та контролем процесу задоволення спектру соціальних потреб у встановлених суспільно необхідних обсягах, є оптимізація рівня задоволення і структури споживчих потреб населення в контексті нарощування економічного потенціалу сфери обслуговування України. Останнє завдання, зокрема, вимагає:

- правового та економічного стимулювання розвитку внутрішнього і зовнішнього ринків послуг соціального призначення на засадах:

- підвищення платоспроможності середньодоходних верств населення та розширення масштабів середнього класу;

- подальшої розробки й забезпечення стандартів, норм і правил задоволення спектру потреб у матеріально-побутових і соціально-культурних послугах, що гарантують населенню суспільно прийнятні рівні безпеки та якості життя, запровадження обов'язкової сертифікації відповідної економічної експортоорієнтованої діяльності;

- доопрацювання нормативно-правових, економічних, адміністративних засад і стимулів господарської активності об'єктів державної і комунальної власності;

- сприяння (фіскального, програмного) формуванню належного матеріально-технічного забезпечення підприємств, що виробляють наукоємні та експортоорієнтовані послуги;

- формування органами місцевої влади замовлень на виробництво суспільно необхідних товарів і послуг соціального призначення на комерційних засадах (зокрема, в межах партнерства держави та приватного сектора);

- просування вітчизняних послуг у межах заходів з поглиблення міждержавних гуманітарних зв'язків;

- реалізації цільових заходів і програм щодо уникнення та пом'якшення негативних (передусім екологічних та соціальних) наслідків для суспільства, що можуть виникати в результаті неконтрольної або безвідповідальної економічної діяльності передусім у сферах транспортного, фінансового, туристично-рекреа-

ційного обслуговування різних категорій споживачів;

- оптимізації територіальних освітніх систем шляхом:

- їх орієнтації на якнайповніше задоволення місцевих потреб у кадрах для ланок спеціалізації регіональних господарств;

- формування територіальних ресурсних центрів систем освіти на базі провідних навчальних закладів регіонів за пріоритетними галузями їх економіки, що поширюватимуть інноваційну активність на інші навчальні, наукові заклади та суб'єкти господарювання всіх форм власності;

- забезпечення на загальнодержавному, регіональному і місцевому рівнях прав підприємств, організацій, закладів соціального призначення різних форм власності щодо відведення їм земельних ділянок та будівель, а також їх використання.

Література

1. *Анненкова Е.В.* Кластеризация экономики как инструмент эффективного использования трудового потенциала / Е.В. Анненкова, В. В. Томах // Развитие продуктивных сил Украины: від В.І. Вернадського до сьогодні. — К.: РВПС України НАН України, 2009. — Ч. II. — С. 16—19.

2. *Войнаренко М.* Концепція кластерів — шлях до відродження виробництва на регіональному рівні / М. Войнаренко // Економіст. — 2000. — № 1. — С. 29—31.

3. Концепція створення кластерів в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу:

http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=121164&cat_id=32862.

4. *Мартинелли А.* Рынки, правительства, сообщества и глобальное управление / А. Мартинелли // СОЦИС. — 2003. — № 1. — С. 16—28 (С. 21).

5. *Мингалева Ж.* Кластеры и формирование структуры региона / Ж. Мингалева, С. Ткачева // Мировая экономика и международные отношения. — 2000. — № 5. — С. 97—102.

6. *Петкова Л. О.* Кластерна модель галузево-територіальної організації виробництва як передумова його інноваційної активізації / Л.О. Петкова // Научные труды ДонНТУ. — Донецк: ДонНТУ, 2004. — С. 97—102. — (Серия: Экономика).

7. *Сидорчук О.* Особливості формування та перспективи відродження соціального капіталу / О. Сидорчук, І. Козак // Ефективність державного управління. — 2008. — Вип. 16/17. — С. 377—388.

8. *Чужиков В.* Кластери як об'єкт державного регулювання / В. Чужиков // Вісник УАДУ. — 2001. — № 4. — С. 160—167.

Стаття подана до редакції 10.10.2011